

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2.'366.587

КАЛЬКО Микола Іванович,
доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики Черкаського
національного університету імені
Богдана Хмельницького
e-mail: mkalko@ukr.net

ДІЄСЛОВА-АКТИВІТИВИ В РАКУРСІ АКЦІОНАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті аргументовано потребу комплексного підходу до опису категорії аспектуальності як динамічного й інтеграційно-багатопланового феномена та проілюстровано можливості такого дослідження на матеріалі дієслів, що належать до активітивного аспектуального класу.

Обґрунтовано доцільність дослідження акціональних підкласів не ізольовано, а з урахуванням їхнього нерозривного зв'язку з іншими компонентами аспектуальності, передусім з аспектуальними класами, оскільки саме вони є визначальними для видової поведінки дієслова загалом.

Акціональні підкласи інтерпретовано як морфемно характеризовані угруповання дієслів, об'єднаних спільністю акціонемі – семантичної ознаки, утвореної внаслідок взаємодії лексичного значення дієслівних основ того чи того аспектуального класу й словотвірного значення акціональних формантів.

Ключові слова: дієслово, вид, аспектуальність, аспектологія, аспектуальний клас, акціональний підклас, перфектив, імперфектив, активітив, термінатив.

Постановка проблеми. Сучасні аспектологічні студії уможливлені міцним теоретичним підґрунтям, закладеним у дослідженнях, присвячених видові й аспектуальності як на матеріалі української, так і інших мов, оскільки, на думку багатьох мовознавців, аспект є універсальною категорією, що має різні ідіоетнічні реалізації [1, с. 126]. Однак, попри пильну увагу до виду й аспектуальності, давню традицію, величезний доробок цілої когорти аспектологів, проблема адекватного наукового опису слов'янського виду не втратила гостроти й актуальності. Це констатували відповіді тридцяти п'яти дослідників із тринадцяти країн світу на анкету аспектологічного семінару філологічного факультету МДУ ім. М. В. Ломоносова. З-поміж найактуальніших завдань, на думку авторитетних аспектологів, основне – це створення динамічної моделі виду, що інтегрує чинники всіх мовних рівнів [1, с. 125–129]. Репрезентований у цій статті підхід до опису категорії аспектуальності як динамічного та інтеграційно-багатопланового феномена, на нашу думку, дає змогу виявити основні закономірності конкретномовної категоризації аспектуальної семантики, її класифікації й репрезентації та сприяє подоланню суперечливих, почасти діаметрально протилежних підходів, що побутують у сучасній аспектології, зокрема й щодо трьох загальновизнаних у сучасній лінгвістиці стрижневих компонентів аспектуальності: власне категорії виду як граматичної сутності, аспектуальних класів як лексико-граматичного феномена та акціональних підкласів

(традиційних родів, або способів, дієслівної дії) як морфолого-словотвірних угруповань дієслівної лексики.

З огляду на це **метою** статті якраз і є підтвердження доцільності дослідження акціональних підкласів не ізольовано, а з урахуванням їхнього нерозривного зв'язку з іншими компонентами аспектуальності, передусім з аспектуальними класами, оскільки саме вони є визначальними як для видової поведінки дієслова загалом, так і для ступеня відкритості до акціонального партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспектуальні класи, за З. Вендлером [2], або «характери дієслівної дії», за О. В. Ісаченком [3], О. В. Горбовою [4], «акціональні гештальти», за Ф. Леманном [5], «нехарактеризовані роди дії», за Ю. С. Масловим [6] та представниками школи функційної грамматики [7], ми кваліфікуємо як аспектуально орієнтовані прихованограматичні, або лексико-граматичні, класи, які мають вплив на граматичну царину виду, імпліцитно регулюючи аспектуальну поведінку (передовсім корелятивну здатність, функціональний та морфолого-словотвірний потенціал) дієслів. На ґрунті українського дієслова вони утворюють п'ятикомпонентну систему, до якої належать: 1) термінативи, або здійсненники, що позначають подієспрямовані процеси, з одного боку, та події, досягнуті внаслідок їхнього здійснення, з іншого, напр.: – *Давай, заганяй свого «Запорожця», поки я ще не **переодягнувся**.* – *Можеш **переодягатися**,* – *байдуже відповів Пакулько* (П. Щегольський); 2) активітиви, або діяльники, що мають значення динамічних неподієспрямованих процесів, напр.: *З неба **сиплеться** тихий сніг, **шурхотить** білий попіл згорілих слів* (Ю. Гудзь); 3) стативи, або станівники, що відображають актуальні або неактуальні адинамічні, недискретно-фазові вияви буття (стани), локалізовані хоча б у межах надтривалого часового відрізка, напр.: *Густа синява морської води, помножена яскравим сонячним промінням, тяглася, здавалось, у нескінченність, в якій манливо **даленіли** мальовничі брунатно-зелені острови* (Ю. Покальчук); 4) евентиви, або подійники, об'єднані значенням миттєвих подій, зокрема й несподіваних, непередбачуваних, а також таких, що є негативним наслідком надмірного захоплення процесом чи недогляду, напр.: *Петруня **перечепився** об якусь невидиму перепону і застиг* (А. Кокотюха); 5) релятиви, або відносники, із семантикою процесуально-стилізованих відношень, властивостей, постійних ознак, напр.: *Четвертий поверх, восьме помешкання. Під'їзд, сутінь, бліде світло з псевдоготичного вікна, що **виходить** у двір....* (О. Забужко).

Система аспектуальних класів постає як категорійне підґрунтя, що визначає функційну специфіку видової поведінки українського дієслова. Найзагальніше залежність видових особливостей від аспектуального класу можна представити так: 1) термінативи мають суто видових, функціонально-видових та акціональних партнерів, уживаючись у прогресивній функції; 2) евентивам притаманне функціонально-видове й обмежене акціональне партнерство, але не властива прогресивна функція; 3) активітиви не мають видових партнерів, натомість для них характерні багатовекторне акціональне партнерство та прогресивна функція; 4) стативи позбавлені можливості мати видових партнерів і прогресивну функцію, однак їм властиве аспектуально-акціональне (інцептивне) партнерство; 5) семантика релятивів унеможливорює видове партнерство та прогресивну функцію, хоч деякі з них, зокрема «географічні» дієслова, передбачають уявно-видове партнерство, що зумовлено епідигматичним «залишком» термінативів-мотивів, від яких утворені георелятиви [8].

Активітиви, або діяльники, мають широкий термінологічний спектр: «чинності», або «*activität*» (Є. К. Тимченко [9]), «*activities*» (В. Брой [10], З. Вендлер [2]), «*еволютиви*» (Ю. С. Маслов [6], «динамічні неграничні дієслова» (Б. Комрі [14]), «*діяльності*» й «*активні неграничні процеси*» (О. В. Падучева [12]) «*активні дії нерезультативного характеру*» (Н. С. Авілова [13]), «*дієслова діяльності*», або «*дієслова еволютивного роду дії*» (О. В. Бондарко, М. О. Шелякін [7]), «*дієслова еволютивного аспекту дії*» (А. П. Загнітко [14]) тощо. У цей аспектуальний клас об'єднано дієслова зі значенням

«динамічний неподієспрямований процес». Активітиви, як і термінативи, мають здатність виконувати як прогресивну, так і дуративну функції, пор.: *Здалеку легенький вітерець доносив відгуки співу. То гуляли в корчмі вояки-наймити...* (Н. Королева); *Уся сотня гуляла три дні і три ночі; самих порохів дві мірки вистреляли* (П. Куліш). Але, на відміну від термінативів, онтологічна опозиція «процес – подія» може бути реалізована лише за умови їхньої значеннєвої модифікації за акціональним класом.

Акціональні значення як один із аспектуальних феноменів уперше засвідчив шведський мовознавець З. Агрелль [15]. Учення про роди, або способи дії (у нашій терміносистемі – акціональні підкласи), набуло розвитку в працях Е. Кошмідера [16]. Термін походить від німецького Aktionsart: порівняймо тезу А. Мазона: «Одне з дискусійних раніше питань уже розв'язане: вид не повинен більше ототожнюватися з різновидами дієслівної дії (Aktionsarten)» [17, с. 33]. У процесі розвитку аспектологічних уявлень сформовано два підходи до виокремлення родів, або способів дієслівної дії: 1) інтегративний, який охоплює родами дії всю дієслівну лексику, попри її характеризованість чи нехарактеризованість (морфемну вираженість або невираженість, експліцитність чи імпліцитність акціональної ознаки); 2) диференційний, що визначає неодмінною умовою виокремлення родів дії їхню морфемну характеризованість. У лінгвоукраїністиці представлено обидва підходи. Прихильниками диференційного підходу, представленого в нашій статті, є, зокрема, К. Г. Городенська [18, с. 235–242], А. П. Грищенко [19, с. 413–415], В. М. Русанівський [20, с. 517] та ін.

Акціональний підклас, або рід дієслівної дії (В. М. Русанівський [20]), «Actionsart» (З. Агрелль [15]), «аспектуальний розряд» (М. О. Шелякін [21], С. О. Соколова [22]), «спосіб (дієслівної) дії» (Ю. С. Маслов [6], О. В. Бондарко [7]), «совершенство» (О. В. Ісаченко [3]), «аспектуальний підклас» (Ю. С. Маслов [23]), «різновид дії» (М. В. Леонова [24]), «аспект дії» (А. П. Загнітко [14]) інтерпретуємо як морфемно характеризоване угруповання дієслів, об'єднаних спільністю акціонеми – семантичної ознаки, утвореної внаслідок взаємодії лексичного значення дієслівних основ того чи того аспектуального класу й словотвірного значення акціональних формантів, напр.: *гуляти* «ходити не поспішаючи, для відпочинку, задоволення тощо» vs *погуляти* «походити, не поспішаючи, для відпочинку, задоволення тощо»: *Усе-таки можна було погуляти коло хатки – і вони всі гуляли по черзі...* (Марко Вовчок).

Виклад основного матеріалу. Акціональні підкласи передовсім зазнають поділу на два основні типи: акціонально-опозиційні та акціонально-неопозиційні. Формальним підґрунтям першого типу є протиставлення дієслів доконаного та недоконаного виду, напр.: *плакати* vs *розплакатися*: *Так їй соромно стало і такий жаль охотив її за серце, що впала на своє ліжко і розплакалася. Плакала довго, поки їй не сказали, що вже ангелик був і деревце приніс* (Б. Лепкий). Другий тип ґрунтується на мотиваційній пов'язаності двох дієслів недоконаного виду, одне з яких збагачене ітеративним словотвірним значенням у цілій низці його різновидів, напр.: *дзвонити* vs *видзвонювати*: *... я добре задихався, поки підіймався крутими залізними сходами, що видзвонювали під моїми черевиками... Художник... однак, не чув, як дзвонили й гуділи залізні сходи, зрештою, він зовсім не звернув уваги, коли я рипнув привідчиненими дверима, переступив високий поріг...* (Р. Федорів).

Позбавлені можливості мати видових партнерів, активітиви компенсують цю недостатність широким спектром акціонального партнерства, що й вирізняє їх на тлі морфолого-синтаксичної обмеженості чи неспроможності інших аспектуальних класів. Домінантним тут є акціонально-опозиційне партнерство як тип аспектуальної кореляції, що виникає на ґрунті протиставлення семантики мотиватора та мотиванта, утвореного за допомогою форманта з акціональною словотвірною семантикою. Отже, це кореляція між імперфективом, що належить до одного з аспектуальних класів, та утвореним від нього перфективом, що представляє один з акціональних класів: делімітативний (обмежувальний), дистрибутивний (розподільний), інхоативний (загинальний) тощо,

кожен з яких є словотвірно-морфологічним виявом онтологічної категорії подійності. Таке партнерство найбільш характерне саме для дієслів, що належать до аспектуального класу активітивів, хоч, зокрема, дистрибутиви мають здатність утворюватися на ґрунті мотиваторів різних класів, крім релятивів.

У межах аспектуального класу активітивів акціональне партнерство має такі різновиди:

1) активітивно-атенуативне: «динамічний процес» vs «наслідок неповного, ослабленого, недостатнього, пом'якшеного його вияву», напр.: *бігти* vs *підбігти*: *Я що, за вами пішки буду бігти по цій дорозі, як той менший брат?* (Л. Костенко) vs *Михась, що підбіжить кусень дороги, все оглядається, чи не здоганяє його батько кіньми* (О. Маковей);

2) активітивно-аугментативне: «динамічний процес» vs «момент досягнення крайньої межі розвитку його інтенсивності», напр.: *гудіти* vs *розгудітися*: *У полі тихому гуде десь молотарка одинока* (О. Гончар) vs *Розгулись заводи, розшумілись води, в'яне моє серце, в'яне з насолоди од твоїх очей* (В. Сосюра);

3) активітивно-аугментативне (з відтінком інхоативності): «динамічний процес» vs «момент його інтенсивного початку», напр.: *сміятися* vs *розсміятися*: – *О, пардон, Мосіє Войнаровскі, – сказав і розсміявся своїм голосним хохотом. Що лиш тоді всі стали голосно сміятися, аж зал гуготів* (Б. Лепкий);

4) активітивно-делімітативне: «динамічний процес» vs «наслідок, пов'язаний з його обмеженням порівняно нетривалим і невизначеним або ж актуалізаційно визначеним відрізком часу», напр.: *кричати* vs *покричати*: *Отже, Валентин радить взяти на ключа Нелічку й Мурзика і таким чином припинити дискусію. Хай кричать: покричать, покричать і замовкнуть* (М. Хвильовий);

5) активітивно-дефінітивне: «динамічний процес» vs «негативний наслідок його тривалого вияву, пов'язаного з неоднократним контактом із певним об'єктом», напр.: *ялозити* vs *заялозити*: – *Тобі не обридло сто разів на одному місці пузом по скелі ялозити* (В. Собко) vs *До того ще й столи чисті в хазяйок, що як тишеш, то по самі лікті так заялозиш* [сюртук], *наче ковбаси продавав* (А. Свидницький);

6) активітивно-дистрибутивне: «динамічний процес» vs «наслідок почергового охоплення ним усіх суб'єктів чи об'єктів із множини, означеної суб'єктом чи об'єктом», напр.: *думати* vs *передумати*: *Я думаю, все думаю про вас, але про це не треба говорити* (Л. Костенко) vs *А війна змусила самого про все подумати й передумати* (С. Журахович);

7) активітивно-ексцесивне: «динамічний процес» vs «наслідок перевищення певної міри його тривалості, що здебільшого відбувається незалежно від волі суб'єкта, через його надмірне захоплення, і може призвести до негативного наслідку», напр.: *гуляти* vs *загулятися*: *Довго співали дівчата, довго гуляли хлопці* (І. Нечуй-Левицький) vs – *Прости мені, серце Ганнусю! А я загулялась та й забула, що завтра неділя* (І. Нечуй-Левицький);

8) активітивно-інгресивне: «динамічний процес односпрямованого руху» vs «момент його початку», напр.: *бігти* vs *побігти*: *Може побіжить? Може, шукатиме? Може згадає? Внизу зупиняюся на кілька хвилин. Ніхто не біжить, ніхто не наздоганяє* (О. Деркачова);

9) активітивно-інхоативне: «динамічний процес» vs «момент його початку», напр.: *стогнати* vs *застогнати*: *Отут, у тюремній башті, він помре. Адже він нічого не говорить, тільки стогне, а лікар не приходить, і товариші самі невміло зробили перев'язку. Якось уночі Антось заворушився, застогнав і раптом затих* (О. Іваненко);

10) активітивно-комплетивне (з відтінком фінитивності): «динамічний процес» vs «наслідок здійснення його завершального етапу», напр.: *танцювати* vs *дотанцювати*: *Як почали братчики танцювати під бандуру, він і собі пішов навприсяжки* (П. Куліш) vs *Так і дотанцювала* [Надія] *до кінця, не зводячи з нього погляду* (М. Чабанівський);

11) активітивно-кумулятивне: «динамічний процес» vs «підсумок його багаторазового здійснення», напр.: *літати* vs *налітати*: *Марченко був відомим пілотом-випробувачем. Він вже давно працював в інституті стратосфери і літав на шести*

літаках Юрія Крайнева (В. Собко) vs *Капітан налітав сотні годин у складних метеорологічних умовах* (З газети);

12) активітивно-майоративне: «процес односпрямованого руху» vs «наслідок досягнення в процесі руху такої самої інтенсивності, як і хтось інший, чи більшої», напр.: *бігти* vs *збігти*: *Орел летить, а хлопець за ним біжить*. *Big-Big, притомився. Бачить – не збігти йому за орлом, – сів спочити* (С. Васильченко);

13) активітивно-пейоративне: «динамічний процес» vs «момент досягнення негативного результату внаслідок його надмірного вияву», напр.: *їздити* vs *доїздитися*: – *Доїждяться й вони. Не одні вже тут їздили – і німці, і гайдамаки. Та рачки потім назад полізли* (А. Головка);

14) активітивно-пердуративне: «динамічний процес» vs «наслідок, пов'язаний з обмеженням його порівняно тривалим і більш чи менш чітко визначеним у процесі актуалізації відтинком часу», напр.: *шарпатися* vs *прошарпатися*: *В усі боки шарпався чоловік, щоб роздобути копійку, ходив на заробітки і в Таврію, і в Крим, і в Одесу, і в Молдову* (М. Стельмах) vs *Ото, їй-богу, сміх і гріх: Весь вік прошарпались, як віжки, – А час, диви, пристав до тих, Хто сам собою дибав пішки...* (О. Забужко);

15) активітивно-пердуративне (з відтинком інтенсивності): «динамічний процес» vs «наслідок його інтенсивного вияву, пов'язаного з досягненням межі тривалого й більш чи менш чітко визначеного часового періоду», напр.: *бігати* vs *вібігати*: *А то зовсім од рук відбилися. Мишко бігає цілими днями, а Леся всім без розбору захоплюється* (М. Олійник) vs *Тепер вони цілий день вибігають та вигуляють по улицах...* (Панас Мирний);

16) активітивно-редуплікативне: «динамічний процес» vs «підсумок тривало-інтенсивного, неоднократного його здійснення», напр.: *блукати* vs *попоблукати*: ... *На край світів блукати за тобою Піду у жовтій куряві зірок* (В. Симоненко) vs *Попоблукав Мамай і по околицях – за дівчатами міської сторожі* (О. Ільченко);

17) активітивно-сатуративне: «динамічний процес» vs «наслідок його інтенсивного, кількісно-вичерпного за тривалістю (з погляду активності суб'єкта) здійснення, що призвело до повного насичення (а почасти – і перенасичення)», напр.: *бігати* vs *набігатися*: – *Молодчина. А бігати не будемо, годі, вже й так набігались...* *Ви краще пройдіть до порога і назад* (Є. Долман);

18) активітивно-семельфактивне: «багатократний (мультиплікативний) процес» vs «наслідок його однократно-миттєвого вияву», напр.: *моргати* vs *моргнути*: *Тепер сиди, очима моргай* (Л. Глібов) vs *Взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він хоч би тобі вусом моргнув, – хроне...* (М. Кропивницький);

19) активітивно-семельфактивне (з відтинком атенуативності): «динамічний тривалий процес» vs «наслідок його акордно-послабленого здійснення», напр.: *віяти* vs *війнути*: *Уже третій тиждень віяв суховій* (П. Панч) vs *Ранок такий-то тихий та ясний придався: ні вітерець не війне, ні хмарка не збіжиться* (Марко Вовчок);

20) активітивно-семельфактивне (з відтинком дуративності): «динамічний процес звуковияву» vs «наслідок його короткочасно-одноразового здійснення», напр.: *гарчати* vs *прогарчати*: *По дорозі невтинно рипіли вози, скреготіли танки, гарчали грузовики* (І. Кочерга) vs *Мимо воріт несподівано прогарчав ворожий танк* (О. Гончар);

21) активітивно-фінітивне: «динамічний процес» vs «кінцевий момент здійснення процесу, після якого він уже не може бути продовжений», напр.: *парубочити* vs *відпарубочити*: – *Ей, сину, час це парубочити...* (М. Ірчан) vs *Стала біля нього Смерть: – Добрий день, дідуго! Вже своє ти відробив і від парубочив* (Д. Павличко).

Характерною рисою активітивів є їхня відкритість і для акціоально-неопозиційного партнерства – аспектуальних відношень між непротиставними за видом акціоальними партнерами – мотиваційно пов'язаними між собою імперфективами (активітивом та ітеративом), до основних різновидів якого зараховуємо:

1) активітивно-ітеративне з відтинком атенуативної кратності: «динамічний процес» – «його нерегулярно-кратне, переривчасте, ослаблене здійснення», напр.:

крутити – *покручувати*: Іван *витріщав* на Соломію очі і **крутив** цатиною борідкою (М. Коцюбинський); Цвірчить і стриба горобець перед котом, що вловив гороб'я і, міцно здавивши зубами, **покручує** довгим хвостом та висвічує хижо очима (Панас Мирний);

2) активітивно-ітеративне з відтінком атенуативної процесності: «динамічний процес» – «його невиразно-ритмічне, ослаблене здійснення», напр.: *свистіти* – *насвистувати*: Вперше спокійним було таврійське небо, яке ще кілька днів тому **свистіло** снарядами, кулями та шрапнеллю (О. Гончар); *Поїхали*. А візок наш **скритить** і **деренчить**... І хлюпає, і **насвистує**. Ніби не візок, а фісгармонія (О. Ковінька);

3) активітивно-ітеративне з відтінком комітативності: «динамічний процес» – «його переривчасте здійснення, що супроводжує інший процес, виявляючись не на повну силу», напр.: *співати* – *підспівувати*: Вечорами дівчата **співають** веснянок, сівши черенем чи лавою, а хлопці не сміють **підспівувати**, бо це дівоче діло – весну славити... (Ю. Яновський);

4) активітивно-ітеративне з відтінком взаємності: «динамічний процес» – «його повторюване здійснення по чергово між двома чи кількома суб'єктами», напр.: *шептати* – *перешіптуватися*: Пішов шелест по діброві; **Шепчуть** густі лози... (Т. Шевченко); Туман на озері білими хвилями *прибиває* до чорних хащів; очерет **перешіптується** з осокою, *сховавшись* у млі (Леся Українка);

5) активітивно-ітеративне з відтінком інтенсивності: «динамічний процес» – «його повторюване, ускладнено-інтенсивне здійснення», напр.: *стрибати* – *вистрибувати*: Сарни й газелі не **стрибають** так гарно, як вона в танці (Б. Лепкий); Зараз і почали *танцювати*... Не вдержався і старий, ну й собі по-запорізьки: ... **вистрибує**, ноги вище голови *задира* (О. Стороженко).

Деякі з тематичних класів відкриті для перекатегоризації в інші аспектуальні класи. Так, дієслова звуку за певних, чітко окреслених умов актуалізації (агентивному наповненні суб'єкта та наявності прямої мови як об'єктного еквівалента чи об'єкта-результатива: «щось», «якісь слова», «якусь фразу» тощо), зазнають перекатегоризації в термінативи, напр.: **Шепче** осика незмінно, Місяць *мовчить* в вишині... (М. Рильський) // Хтось мені **шепче** слова: „Віра жива!“ (М. Вороний) vs – Ах, перша година, а я такий змучений, ледве живий! – **прошептав** він (І. Франко). У цьому разі перфективні партнери відкриті для аспектуально-акціональної полікатегорійності в її термінативно-пердуративному різновиді, пор.: *прогудіти* vs *гудіти* (термінативне суто видове партнерство): – Давиде, чуєш, Давиде, *вставай!* Уже ранок! – **гуде** їй глибоке *контральто* (М. Стельмах) vs – *Отуди к бісу!* – **прогудів** у тиші *густий бас* (А. Головка) // *прогудіти* vs *гудіти* (акціональне активітивно-пердуративне партнерство): *Коди проїздиш біля такого стовпа, він гуде, ніби на тих дротах виграють* (У. Самчук) vs *Все потомилося, все спочиває, Ця ж прогуде* вже цілісіньку ніч, *Я ж тебе, люба ялинонько, знаю. Знаю твою сумовиту річ* (Дніпрова Чайка).

Висновки. Отже, об'єктивістський підхід до дослідження проблем виду, головною тезою якого є розмежування його граматичної (власне категорії виду) та лексичної (аспектуальні класи) сутностей неодмінно диктує й потребу диференційного підходу до виокремлення акціональних підкласів, що передбачає обов'язкову імпліцитність, морфемну характеризованість акціональної ознаки. Перспектива подальших аспектологічних досліджень у царині акціональної семантики пов'язана, на наш погляд, з потребою укладання морфолого-словотвірного потенціалу кожного аспектуального класу та виявлення найтонших нюансів видової поведінки дієслів кожного акціонального підкласу, що дасть змогу увиразнити механізм взаємозв'язку різнорівневих компонентів категорії аспектуальності.

Список використаної літератури

1. Ответы на анкету аспектологического семинара филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова / [Черткова М. Ю., Плунгян В. А., Рябчиков А. А., Кузнецов Д. О.] // Вопросы языкознания. – 1997. – № 3. – С. 125–136.

2. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // *Linguistics in philosophy*. – Ithaca, Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.
3. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким : морфология II / А. В. Исаченко. – Братислава : Изд-во Словацкой АН, 1960. – 579 с.
4. Горбова Е. В. Опыт разработки универсальной классификации характеров глагольного действия / Е. В. Горбова // Материалы XXVIII Международной научно-методической конференции преподавателей и аспирантов (Санкт-Петербург, 15–22 марта 1999 г.). – СПб : Изд-во СПбГУ, 1999. – Вып. 16 : Секция общего языкознания. – Ч. I. – С. 7–13.
5. Lehmann V. Der russische Aspekt und die lexikalische Bedeutung des Verbes / V. Lehmann // *Zeitschrift für slawische Philologie*. – Heidelberg, 1988. – Bd. XL VIII, Helt 1. – S. 270–281.
6. Маслов Ю. С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы общего языкознания. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – С. 53–80.
7. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [под ред. А. В. Бондарко и др.]. – [3-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 352 с.
8. Калько М. І. Аспектуальність : категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : [монографія] / М. І. Калько. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2013. – 384 с.
9. Тимченко Є. Українська граматика / Є. Тимченко. – К. : Друк. Т-ва Н. А. Гирич, 1907. – Ч. 1. – 179 с.
10. Breu W. Interaction between lexical, temporal and aspectual meanings / W. Breu // *Studies in Language*. – 1994. – В. 18 (1). – P. 23–44.
11. Comrie B. Aspect : An introduction to the study of verbal aspect and related problems / B. Comrie. – Cambridge : University Press, 1976. – 142 p.
12. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 463 с.
13. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М. : Наука, 1976. – 328 с.
14. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
15. Агрелль С. [О способах действия польского глагола] / С. Агрелль // Вопросы глагольного вида : сборник / [сост. сб., редакция, вст. статья и прим. проф. Ю. С. Маслова]. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. – С. 35–38.
16. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола. Опыт синтеза / Э. Кошмидер // Вопросы глагольного вида : сборник / [сост. сб., редакция, вст. статья и прим. проф. Ю. С. Маслова]. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. – С. 105–168.
17. Мазон А. Вид в славянских языках : Принципы и проблемы / А. Мазон. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 63 с.
18. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пulsари», 2004. – 400 с.
19. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова / [за заг. ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1997. – С. 403–446.
20. Русанівський В. М. Роди дії / В. М. Русанівський // Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 517.
21. Шелякин М. А. Категория вида и способы действия русского глагола : (Теоретические основы) / М. А. Шелякин. – Таллинн : Валгус, 1983. – 216 с.
22. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.
23. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 264 с.
24. Леонова М. В. Сучасна українська мова : морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.

References

1. Chertkova, M. Yu, Plungian, V. A., Ryabchikov, A. A., Kuznetsov, D. A. (1997). The answers to the questionnaire aspectology seminar of philological faculty of Moscow State University named after M. V. Lomonosov. *Voprosy yazykoznaviya. (Questions of linguistics)*. 3, 125–136 (in Russ.)
2. Vendler, Z. (1967). *Verbs and times*. In *Linguistics in philosophy*. Ithaca: Cornell University Press. 97–121.
3. Isachenko, A. V. (1960). *Grammar of the Russian language in comparison with Slovak: Morphology II*. Bratislava: Publishing House of the Slovak Academy of Sciences (in Russ.)
4. Gorbova, E. V. (1999). *The experience of developing a universal classification of the characters of the verbal action*. In *Materials of the XXVIII International Scientific Conference lecturers and PhD students*. St. Petersburg: Publishing House of the St. Petersburg State University. 16. I, 7–13 (in Russ.)
5. Lehmann, V. (1988). Der russische Aspekt und die lexikalische Bedeutung des Verbes. *Zeitschrift für slawische Philologie*. Heidelberg, XL VIII, 1, 270–281.
6. Maslov, Yu. S. (1965). *The system of basic concepts and terms of Slavic aspectology*. In *Questions of general linguistics*. Leningrad: Izd. University Press. 53–80 (in Russ.)
7. *The theory of Functional Grammar: An Introduction. Aspectuality. Localization of Time. Taxis* (2003). Ed. A. V. Bondarko. Moscow: Editorial URSS (in Russ.)

8. Kalko, M. I. (2013). *Aspektuality: categorization, classification and representation in modern Ukrainian literary language*. Cherkasy: Publisher Chabanenko A. (in Ukr.)
9. Timchenko, E. (1907). *Ukrainian grammar*. Kyiv: Print. N. A. Gyrych. Part 1. (in Ukr.)
10. Breu, W. (1994). Interaction between lexical, temporal and aspectual meanings. *Studies in Language*. 18 (1), 23–44.
11. Comrie, B. (1976). *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge: University Press
12. Paducheva, E. V. (1996). *Semantic study. The semantics of the time and type in the Russian language. The semantics of the narrative*. Moscow: The school «Russian Culture Languages» (in Russ.)
13. Avilova, N. S. (1976). *The aspect of the verb and semantics verbal expression*. Moscow: Science (in Russ.)
14. Zahnitko, A. P. (1996). *Theoretical Ukrainian grammar. Morphology*. Donetsk: DonDU (in Ukr.)
15. Agrell, S. (1962). [On the methods of action of Polish verb] In Questions verbal aspect. Moscow: Publishing House of Foreign. 1-ry. 35–38. (in Russ.)
16. Koschmieder, E. (1962). *Science Essay on the Polish verb aspect. Experience synthesis*. In Questions verbal aspect. Moscow: Publishing House of Foreign. 1-ry. 105–168 (in Russ.)
17. Mazon, A. (1958). *Aspect in Slavic languages: Principles and Problems*. Moscow: Publishing House of the USSR Academy of Sciences (in Russ.)
18. Vihovanets, I. R. & Horodenska, K. G. (2004). *Theoretical morphology Ukrainian. Academic Ukrainian grammar*. Kyiv: Pulsars (in Ukr.)
19. Grishchenko, A. P. (1997). *Verb*. In The modern Ukrainian literary language. Kyiv: High School. 403–446 (in Ukr.)
20. Rusanivskiy, V. M. (2000). *Modes of action*. In Ukrainian language. Encyclopedia. Ed. V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko et al. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia (in Ukr.)
21. Shelyakin, M. A. (1983). *Category aspects and modes of action of the Russian verb: (Theoretical foundations)*. Tallinn: Valgus (in Russ.)
22. Sokolova, S. O. (2003). *Prefixal word formation of verbs in modern Ukrainian language*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
23. Maslov, Yu. S. (1984). *Essays on the aspectology*. Leningrad: Izd. University Press (in Russ.)
24. Leonova, M. V. (1983). *Modern Ukrainian language: morphology*. Kyiv: High School (in Ukr.)

KALKO Mykola Ivanovych,

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: mkalko@ukr.net

VERBS-AKTYVITYVVS IN ASPECT ASPECTUAL PARTNERSHIP

Abstract. Introduction. Analysis of the achievements in the sphere of Ukrainian aspectology demonstrates the presence of a spectrum of research perspectives. Analyzing the progress in the Ukrainian linguistics concerning aspectual studies reveals a number of investigation perspectives, admitting the prior one, a most detailed scholar regard for coordinating the mutual effect of both grammar and vocabulary in the sphere of aspectuality, as well as connection of the aspectual verbs proficiency to their lexical meanings, and, allegedly, the obvious peculiarities of the extra lingual situations reflected in it.

Purpose. The purpose of the paper is to prove the necessity of regarding the aspectuality and the category of verb aspect separately, never in the terms of a “binary” system, not to simplify the content of the problem, neither to distract in the verb aspectual analysis from heterogenic, in the terms of aspectual specification, semantic spectrum of the verb lexeme; singling out and specifying the main types of the correlative asymmetry in the polysemic structures of the aspectual partners as joining, in a verb lexeme, the meanings, in the aspectual sense, belonging to quite different categories, some of them enabling the aspectual coordination, while others proclaiming semantic taboos.

Methods. Complex aspectual diagnosing as an integration method, predicting coordinated application of logical, component, word building, opposition and distribution analysis, selection of native correlative discourse fragments, experimental methods involved, especially for transposition, transformation, installation, as well as modeling of the inner tense structure for situations through test dialogues and the like.

Results. Unlike the terminative which is inherent in a purely partnership species in activitive ontological opposition «process – event» can be realized only if their semantic modification by aspectuality subclass. Most important, in terms of aspect behavior, types of the aspectual multi category structure that as well determine correlative asymmetry in the polysemic constructions of the aspect partners.

Originality. The central problem is the article issue of behavior verbs depending on the species and

the ability to aktSIONality partnership on the specifics of their lexical semantics and therefore reflected in the objective it features extra-linguistic situations.

Conclusion. Objectivist approach to the research of problems aspect dictates the need differentiated approach to the definition aspectuality subclasses providing for mandatory implicit, morphemic characteristic aspectuality features. Complex investigation for classifying the aspectual semantics in terms of objectivist approach reveals perspectives for analyzing both aspectuality and aspect, enables to single out aspectual characteristics for the verb lexeme and the subtlest shades in its aspectual behavior.

Key words: verb; aspect; aspectuality; aspectology; aspectual class; perfective; imperfective; activitive; terminative.

Надійшла до редакції 1.09.16

Прийнято до друку 12.10.16

УДК 811.161.2'367

ШИТИК Людмила Володимирівна,
доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики Черкаського
національного університету імені
Богдана Хмельницького
e-mail: l_shytyk@ukr.net

СИНКРЕТИЗМ СПОСОБІВ ПЕРЕДАВАННЯ ЧУЖОЇ МОВИ В ІДІОСТИЛІ СТЕПАНА ПРОЦЮКА

Статтю присвячено дослідженню синкретичних способів передавання чужої мови в психобіографічних романах Степана Процюка про українських письменників – Василя Стефаника («Троянда ритуального болю»), Архипа Тесленка («Чорне яблуко») та Володимира Винниченка («Маски опадають повільно»). Репрезентовано широке розуміння терміна «чужа мова» не тільки як чужого висловлення або його частини, оформленої залученою в авторський контекст синтаксичною конструкцією, але і як наведених у тематичному плані «чужих» думок. Умотивовано розрізнення трьох способів передавання «чужої мови»: дослівне (пряме) відтворення чужої мови, недослівне (непряме) та синкретичне передавання чужої мови, що постає внаслідок взаємозв'язку та взаємопереходів між її різновидами. Констатовано, що нетипові способи відтворення чужої мови марковані синкретизмом, оскільки вони репрезентують інформацію у двох площинах – із позиції автора і мовця, причому часто ці позиції взаємодіють. Обґрунтовано доцільність виокремлення в межах конструкцій із чужою мовою двох видів протиставлень: «пряма мова // непряма мова» та «чужа мова // авторська мова». Окреслено кваліфікаційні характеристики синкретичних способів передавання чужої мови – репрезентантів опозиції «пряма мова // непряма мова»; виокремлено периферію прямої мови (вільна пряма мова, внутрішня пряма мова), прямої мови (вільна непряма мова) та проміжну ланку (невласне-пряма мова); описано їхні структурно-семантичні різновиди; з'ясовано функційно-стилістичний потенціал синкретичних способів відтворення чужої мови в ідіостилі Степана Процюка.

Ключові слова: синкретизм, синкретичні способи передавання чужої мови, пряма мова, непряма мова, вільна пряма мова, внутрішня пряма мова, невластне-пряма мова, вільна непряма мова.

Постановка проблеми. Модерністський принцип звернення до психіки героїв літературних творів, зближення автора зі своїм персонажем набули нині особливої актуальності. Для кращого розкриття психології людини, її переживань письменники нерідко вдаються до прийому зображення «очима героя», що допомагає зблизити авторський описовий виклад із мовою персонажів. Ще І. Я. Франко зазначав, що треба малювати людину «і в її суспільних зв'язках, і в тайниках її душі» [1, с. 99].

Яскравим прикладом реалізації такої манери письма слугують психобіографічні романи Степана Процюка про українських письменників – Василя Стефаника («Троянда ритуального